
СТАТИИ

„ЗАКОНЪТ УПРАВЛЯВА ХОРАТА, А РАЗУМЪТ – ЗАКОНА“

(По повод 111 години от смъртта
на Димитър Греков)

*Ива Бурилкова**

Датата 25 април 1901 г. ни връща повече от столетие назад, за да отдадем заслужена, макар и закъсняла почит към един от основоположниците на новата българска държава. Отбелязването на годишнината от смъртта на Димитър Греков ни дава повод да си припомним незаслужено забравения и умишлено пренебрегван в продължение на десетилетия негов принос за изграждането на свободна България. Десетилетия наред политически и партийни интереси negliжираха неговото дело, докато успяха да го превърнат за повечето от съвременниците ни само в име от учебниците по история. От друга страна, запазените документални свидетелства за живота и дейността му не са много. И докато за други държавници и юристи са издавани биографии, статии, документални сборници, писаното за Греков е малко¹.

Юрист, адвокат, законотворец, държавник, Димитър Греков е сред най-ярките личности в следосвобожденска България, останал в продължение на четвърт век в центъра на политическия живот. Той е представител на първата генерация наши образовани юристи, творци на Търновската конституция и правовия ред, създатели

* Историк.

¹ **Кънчов, В.** Д-р Димитър Греков. – В: Летопис на българското книжовно дружество. Т. 2. С., 1902, 72–80; **Бобчев, С.** Ликове на първи български юристи. Димитър Греков. – Юридически преглед, Год. XXXI, 1930, № 10, 413–416.; **Димов, В.** Политическите водители на българския народ. Кн. I. Царуването на княз Александър I. Ески Джумая, 1932. **Васильов, Т.** Спомени за лица и събития през XIX–XX в. С., 1934; Личности от Третото българско царство. Под ред. на проф. Ел. Стателова. С., 2000, 88–92; **Лапатова, В.** Димитър Греков – върховен съдия на „човешкото правосъдие“ за „общото благо на народа и княза“ (по повод 130-годишнината от Учредителното събрание и приемането на Търновската конституция). – Архивен преглед, 2009, № 1–2, 74–82; Д-р Димитър Греков (1847–1901). Политик и държавник в следосвобожденска България. Ръкопис; **Гешева, Й.** Димитър Греков: първи изяви на българска земя. – В: Просвета и промяна. Сборник в чест на чл. кор. ст. н. с. I ст. д-р. ист. н. Румяна Радкова и по случай 150-годишнината на Болградската гимназия. С., 2010, 133–150 и др.

на правните институции на младото княжество. Възпитаници на различни европейски университети, те са най-авторитетните проводници на европейското влияние в прохощащата ни правна наука, като същевременно заемат и водещи държавни постове. На тяхната политическа и правна дейност дължим както първите законодателни актове, така и началните опити в прилагането им. Предимно млади хора с академично образование, но почти без практически опит, те поемат огромната отговорност в изостаналата турска провинция да поставят темелите на една модерна държавност. Успяват благодарение на добрата си теоретична подготовка, природни дарби, неуморен труд и не на последно място – високото съзнание за мисията, която им е отредила историята.

Димитър Греков е роден на 2 септември 1847 г. в Болград, Бесарабия, в семейството на заможния търговец Панайот Мумджията, преселник от Станимака (дн. Асеновград). Фамилното име Греков е дошло от гръцката жилка в потеклото на бащата. През 1856 г., след Парижкия мир, Болград преминава от Русия в Молдова. Така Димитър Греков още като дете има възможност да научи български, гръцки, руски и румънски. През 1868 г. завършва Болградската гимназия и заминава за Екс ан Прованс да учи юридически науки като стипендиант на гимназията. Получените солидни познания във всички области на правото защитава с теза за лисансие, отпечатана през 1872 г.² Следващата стъпка в оформянето на Димитър Греков като юрист е подготовката на доктората му със стипендия на румънското правителство, одобрена от Титу Майореску, министър на образованието на Румъния. Темата на дисертацията е „Отчуждаване поради обществена полза в румънското и във френското законодателство“, защитена на 30 юни 1876 г. С това респектиращо образование Димитър Греков намира достойно място сред „строителите на съвременна България“ по сполучливото определение на Симеон Радев. След дипломирането си започва работа като адвокат на свободна практика; назначен е за член на съда в Браила. През този период името му се свързва с някои дейци и инициативи на Българското централно благотворително общество. В началото на Руско-турската война от 1877–1878 г., при преминаването на руските войски през Браила, е взет за преводач³.

Според сведенията, запазени в спомените на съвременниците, през пролетта на 1878 г. Димитър Греков отива в Сан Стефано като член на делегацията, която поднася на великия княз Николай Николаевич благодарствен адрес от името на българския народ. „Още тогава – отбелязва Тома Васильов – „Греков доби известност със своята интелигентност и европейски маниери“⁴. През есента на същата година е в Пловдив и участва дейно в съвещанията на българските политически водачи по общонародния въпрос. Там са Петко Рачов Славейков, Драган Цанков, д-р Стоян Чомаков, Годор

² Лапатова, В. Д-р Димитър Греков (1847–1901). Политик и държавник..., с. 5.

³ Гешева, Й. Цит. съч., с. 134.

⁴ Васильов, Т. Цит. съч., с. 36.

Икономов, Григор Начович, Екзарх Йосиф, Методи Кусевич и др. Обсъжда се как да се протестира срещу решенията на Берлинския конгрес и дали българите от Княжеството да започнат работа по създаване на конституция. Споровете са ожесточени. Греков е говорител на групата на умерените. В резултат от дискусиите е изготвен мемоар до Великите сили с молба да преразгледат решенията си и смекчат несправедливостта с разделянето на българския народ. Димитър Греков, Григор Начович и Тодор Икономов са определени да поднесат мемоара на представителите на силите в Цариград. Отрицателният резултат от тази мисия отрезвява Димитър Греков и той разбира, че българите за момента трябва да се примирят с Берлинския договор. Според него присъствието на представители от Източна Румелия и Македония в Търново и техните действия и политически намерения поставят под въпрос започването на работата на събранието, с което застрашават гаранциите за освободеното Княжество. Това свое мнение той заявява през януари 1879 г. веднага след завръщането си от Цариград в Пловдив. То се споделя и от други дейци, между които и Екзарх Йосиф⁵.

След кратък престой в Пловдив Димитър Греков поема за София, където под ръководството на императорския комисар княз А. М. Дондуков Временното руско управление поставя основите на българските държавни институции. Първоначално е назначен за председател на Губернския (областен) съд, а през януари 1879 г. – за подпредседател на Върховния касационен съд, създаден и действащ от ноември 1878 г. под председателството на Сергей Лукиянов.

Високата съдебна длъжност осигурява на Димитър Греков депутатско място в Учредителното събрание. От това време започва и сравнително по-добре документираният период от живота и дейността му. Въпреки че дневниците на събранието не са водени стенографски и представляват по-кратък или по-пълнен преразказ на секретарите, участието на Димитър Греков като на един от най-активните депутати е отразено при обсъждането на всички важни въпроси.

Още в първите заседания добрата юридическа подготовка му позволява да се включи активно и компетентно при проверката на редовността на избора, при изготвянето на правилника за вътрешния ред на събранието, в споровете за езика, който трябва да се използва в залата. Въпросът, който и в Търново вълнува всички най-силно, е положението на целия български народ след Берлинския конгрес. Отново се повдига идеята за изготвяне на мемоар до Великите сили. Димитър Греков настоятелно поддържа мнението депутатите незабавно да пристъпят към същинската си работа – изготвяне на Органически устав на Княжеството, и да не се занимават с въпроси извън техните прерогативи. В ожесточени дебати е избрана 20-членна комисия, която трябва да изготви и представи проект по общонародния въпрос. Димитър Греков подкрепя нейното създаване и е избран да участва в работата ѝ. Комисията има две

⁵ Лапотова, В. Д-р Димитър Греков (1847–1901). Политик и държавник..., с. 5.

заседания, на които след дълги дискусии представя два проекта. Единият – на мнозинството от 12 души, предлага Учредителното събрание да отложи заседанията си с няколко дни, докато се изработи мемоар до европейските сили, които да им се представи от една депутация, след което събранието да започне изработването на конституцията. Другият проект е на малцинството от 8 души и предлага заседанията да се отложат с няколко месеца, докато депутацията се върне от Европа. В литературата привържениците на първия проект са наречени „умерени“, а на втория – „буйни“ или „крайни“. Воден от своите политически идеи, Димитър Греков застава начело на „умерените“ заедно с Константин Стоилов, Григор Начович и Марко Балабанов.

Участието на Димитър Греков в създаването на Търновската конституция е безспорно най-значимият му принос в работата на Учредителното събрание. Той е избран в 15-членната комисия за преглеждане на предложения от Лукиянов конституция и приспособяването му към българската действителност. Преки свидетелства за участието на отделните членове по изготвянето на доклада (рапорта) на комисията няма, но защитата, която Димитър Греков прави при обсъждането на конституцията в залата, показва, че тези идеи са и негови и че ги е отстоявал и по време на работата на комисията⁶. Докладът е отхвърлен от либералното мнозинство. Събранието разглежда Органическият устав член по член. При обсъжданията Димитър Греков често взема думата. Изказва се по въпросите за предпазване на гражданите от произвола на чиновниците; за задължителното и безплатно начално образование; за забраната на робството; за престолонаследия (със своята позиция Греков лишава жените от възможност да заемат престола); за данъците и държавните вземания⁷. В хода на ожесточените дебати народното представителство окончателно се разделя на „умерени“ – консерватори, и „непримирими“ – либерали. Греков по темперамент и убеждения естествено намира място сред водачите на консерваторите. Мнозина от съвременниците му го характеризират като „краен консерватор“. В Търново той е само на 32 години, но респектира с политическия си реализъм, трезва преценка и умереност. Бидейки по природа чужд на радикални увлечения, той демонстрира политическо поведение, което остава винаги предпазливо към прибрзаните и нетрайни действия. Колегите му от Учредителното събрание ще го запомнят като голям парламентарен оратор с остър и емоционален език, изключително интелигентен, но същевременно раздразнителен и избухлив. Взима думата общо 103 пъти. Не произнася дълги парла-

⁶ Петков, П. Ст. Идеи за държавно устройство и управление в българското общество. 1856–1879. В. Търново, 2003, 210–212.

⁷ Учредителното българско народно събрание в Търново, 1879 г. Дневници. (Фототипно издание по първото издание на дневниците, дело на типографията на Любен Каравелов и Нестор Жейнов при Народното събрание в Търново, 1879 г.) Състав. и увод ст. н. с. д-р М. Бошнакова. С., 2009, 34–145; Гешева, Й. Цит съч., 140–143.

ментарни речи, но по всички обсъждани въпроси прави изказвания, бележки и разяснения⁸.

Доброто юридическо образование и доказаните в Учредителното събрание лични качества утвърждават авторитета на Димитър Греков и му отреждат място сред политическия елит на Княжеството. Той се установява в София и като своите колеги и съмишленици от „консервативния триумвират“ Константин Стоилов и Григор Начович получава висок пост в институциите на Временното руско управление. В края на април 1879 г. княз Дондуков го назначава за началник-отделение в Съдебния отдел, а в края на май – за председател на Върховния съд – най-високият и отговорен пост в съдебната власт. В речта си при откриването на съда Димитър Греков дава израз на разбиранията си за задачите и перспективите на тази институция, за личната си отговорност към длъжността, за социологията, философията и етиката на правораздаването⁹.

На 27 юни 1879 г. в. „Народ“ съобщава, че в Свищов пристигнали да посрещат княз Александър Батенберг Марко Балабанов и Димитър Греков, които вече се готвят да заемат министерски постове. Очакванията им са основателни. Димитър Греков е правосъден министър в първите две български правителства през 1879–1880 г. Константин Стоилов представя Димитър Греков като „най-даровития в целия кабинет“ на Тодор Бурмов.

С назначаването на първото правителство започва и организационното и кадровото оформяне на министерствата. Отделите при Временното руско управление се реорганизируют в министерства, съгласно конституцията, като се създават длъжностите главен секретар и началник-отделение. Всички назначения се извършват от княза, като са уточнени заплатите на чиновниците. Само Министерството на правосъдието има едно-единствено отделение. Целият личен състав на това министерство се състои от министър, началник на отделение, двама помощник-началници на отделение, архивар и наети според нуждите писци, преводачи и стражари¹⁰.

По това време съдебното законодателство се изчерпва с чл. 13 от Конституцията, който става основа за организацията на съдебната власт в Княжеството. В действие са и „Временните правила за устройство на съдебната част в България“, изготвени от съдебния отдел на Временното руско управление, някои законодателни актове и постановления от времето на Османската империя, както и редица норми от българското обичайно право. Това постоянно налага пряката намеса на министерството и министъра в работата на съдилищата. Основните въпроси, по които са насоч-

⁸ **Димитров, Й.** Учредителното събрание и българската обществена мисъл. – В: Гърновските законодатели..., 153; **Лапатова, В.** Димитър Греков – върховен съдия..., с. 74; **Гешева, Й.** Цит съч., с. 145.

⁹ **Лапатова, В.** Димитър Греков – върховен съдия..., 76–77.

¹⁰ **Лапатова, В.** Д-р Димитър Греков (1847–1901). Политик и държавник..., 66–67.

ни усилията му – законодателни и практически – са аграрният и бежанският, покупко-продажбата на имотите на турските бежанци¹¹. Извършеното от Димитър Греков по това време е оценено най-точно от Стефан Бобчев: „Като министър той твори и урежда, а имаше що да се урежда. Никой не може да отрече проявяването на неговите знания и устройтелни дарби в това време“. Без да го идеализира като безукорен държавник, политик и дипломат, Бобчев безусловно признава, че „в правосъдното дело той има заслугите на един от първите му организатори“¹².

Енергичният характер, убедителното слово, съчетани с избухливост и невъздържаност, неведнъж изкушават противниците на Димитър Греков да го въвличат в скандали и да правят опити за отстраняването му от политическия живот. Така през април 1880 г. либералите касират избора му за II ОНС, защото бил румънски гражданин. Въпросът скоро е решен и до края на живота си Димитър Греков участва в 7 обикновени и 4 велики народни събрания. За няколко месеца е председател на III ОНС.

Според възгледите си Димитър Греков и останалите консерватори участват активно в реализирането на големите права на монарха, дадени му от Търновската конституция. Подкрепата за княза произтича от убеждението му, че силното монархическо начало е залог за равновесието на властите в държавата. През 1881 г., като един от лидерите на Консервативната партия, участва в суспендирането на конституцията и въвеждането на режима на пълномощията, като приема поста подпредседател на Държавния съвет (1881–1882) и министър на правосъдието (1882–1883). Въпреки добрите намерения на консерваторите режимът на пълномощията не успява да реши сложните задачи на държавата и се проваля.

Димитър Греков е ерудиран професионалист с доказан потенциал в своята област и след разпадането на Народната консервативната партия запазва тежестта си в обществения живот и успява да се реализира напълно като професионален политик.

След Съединението на Княжество България с Източна Румелия и преврата срещу княз Александър Батенберг Димитър Греков, както повечето бивши консерватори, подкрепя Регентството. Правителството му възлага важни мисии – дипломатически представител в Цариград и делегат в комисията за избора на български княз¹³. Това е начало на новата му изява, която го утвърждава като опитен български дипломат с висока ерудиция, широка култура и добро възпитание.

От този период започва партньорството между Стефан Стамболов и Димитър Греков, изразено в идейни и приятелски връзки. „Обясняваше се това с известно сходство във възпитанието и темперамента на двамата приятели, та дори и с известни общи на двамата пороци. И единият, и другият бяха страстни ловци, страстни комар-

¹¹ Лапатова, В. Д-р Димитър Греков (1847–1901). Политик и държавник..., 66–67.

¹² Бобчев, С. Цит. съч., с. 416.

¹³ Попов, Р. България на кръстопът. С., 1991.

джии. По цели нощи се скитаха по поля и гори да бият пилци, по цели нощи прекарваха в игра на комар. Срещнаха се, харесаха се, не се разделиха“¹⁴.

След убийството на Стефан Стамболов яростната кампания на народнолибералите срещу княз Фердинанд подтиква Димитър Греков да се дистанцира от партийните дейци. Той се опитва да вразуми новия председател на партията Димитър Петков да щади авторитета на държавния глава и да спре нападките срещу него. Опитът на Димитър Петков да използва популярността на Димитър Греков в обществото и благоразположението към него в двореца, като го издигне за председател на партията, се проваля. Следват месеци на преговори и в началото на 1896 г. Народнолибералната партия вече има желания авторитетен шеф. На 10 февруари в. „Свобода“ известява радостното събитие. И действително партията се съживява и в нея навлизат все-повече и по-влиятелни хора. „Грековото шефство ще ни опере от вехтите ни грехове... князът ще ни дири един ден“, пише самодоволно Димитър Петков. Но на изборите за IX ОНС през септември 1896 г. стамболовистите търпят провал. Димитър Греков, явно разочарован от политическия манталитет на съпартийците си и развихрилите се по време на изборите байганьовски страсти, през февруари 1897 г. се оттегля от председателския пост под предлог, че е зает с частните си работи и се отдава на адвокатска практика¹⁵.

Когато в началото на 1899 г. времето на Народната партия изтича, Димитър Греков се оказва най-авторитетната и неопетнена политическа личност сред опозицията. На 19 януари е натоварен от княза да състави новото правителство. В кабинета влизат главно либералите на Васил Радославов. Съпартийците му, стамболовистите, са неприятно изненадани, но се примиряват и също го подкрепят. Като опитен и далновиден политик Димитър Греков успява да внуши на Васил Радославов и Димитър Петков да подпишат първоначално споразумение за сътрудничество между Народнолибералната и Либералната партии, а по-нататък постига и сливането им в Съединена либерална партия. Така си осигурява по-широка база и същевременно успява до известна степен да неутрализира амбициите на партийните лидери. Коалицията се оказва нестабилна и разяждана от вътрешни противоречия. На парламентарните избори, проведени през април, стамболовистите получават едва 25 депутатски места. На 1 октомври Димитър Греков подава оставката на правителството. На власт идват радославистите¹⁶.

По време на управлението на Димитър Греков, на 11 февруари 1899 г., започва да излиза в. „Нов век“, замислен първоначално като негов личен печатен орган, но поради спирането на в. „Свобода“ той поема функциите на партийен вестник на Народнолибералната партия.

¹⁴ Ганчев, Д. Спомени. В. Търново, 2005, с. 401.

¹⁵ Попов, Ж. Бурният живот на Димитър Петков. С., 1998, 105–106.

¹⁶ Пак там, 111–114.

Като се отчитат заслугите на Димитър Греков като държавник, политик и дипломат, като че ли се пропуска една от най-важните области в неговата дейност – адвокатската. Димитър Греков е първият председател на Софийския адвокатски съвет (от 11.10.1897 г.) По мнението на Ст. С. Бобчев „Димитър Греков беше преди всичко и над всичко вещ, способен и даровит юрист адвокат... един достоен и изряден представител на българската адвокатска професия. Той упражняваше тая професия с голяма вещина, с жар, с такт. Всеки, който му повереше дело, особено от граждански и търговски характер, знаеше, че делото му е в здрави ръце“¹⁷.

¹⁷ Бобчев, С. Цит съч., 415–416.